

Artikeln är publicerad i: Religion og Ritual, Kontaktstencil 42, Fellesnordisk Råd for Arkeologistuderende. Red. V. Berge, L. Nordeide, T. Bruen Olsen, K. Solevåg. Bergen 2000

Graven i Birkas Borgvall, dess offer och återfödelsesymbolik – en kompletterande tolkning

LINDA WÄHLANDER

Tillägg 2012. Foto 11 maj 2012. Idag sticker gravens bautasten upp en bit längre än tidigare. Den syns fint i Borgvallen, intill Ansgarskorset. Foto: Linda Wåhländer

Inledning

En grav anlades strax norr om det berg som är den högsta punkten på Björkö. Graven blev placerad synligt uppe på höjden någon gång under 700-talet. Borg är en av de högst belägna platserna i Mälardalen med 30 m.ö.h. Graven har sekundärt inkorporerats i den vallkonstruktion som är del av dagens Borgvall (Fennö Musingo 1998). Jag vill här föra fram ett tolkningsförslag av denna grav med dess innehåll och konstruktion som utgångspunkt.

Bild 1. (Flygfotografi) – Borgvallen och Svarta jorden på Björkö. Den vita presenningen på Borgvallen är schaktet. Foto: Jan Norrman 1997.

Beskrivning av grav och gravkontext

Graven framkom vid undersökningen av Borgvallen på Björkö 1996. Syftet med undersökningen var att ta reda på hur vallen var konstruerad och om det var möjligt att datera den. Under och i vallen framkom en gravhög med ett stort stenblock placerat överst. Vallen hade byggts ovanpå gravmanteln av jord och sten. Under manteln fanns ett hårt trampat lerlager överlagrande en stenpackning med knytnävstora stenar. Mellan och under stenarna framkom en mängd fynd. Lerlagret påminde om ett golv och fynden visar på måltider. Bland fynden fanns flera delar av keramikkrärl, av inhemskt och importerat gods med matbeläggningar i, och obrända ben från nötdjur, svin och får eller get. Särskilt intressanta fynd var en skärva av en trattbägare av glas, en geting- eller ”Ribe-pärle”, en mynningskrärl av en Tatingkanna samt en järnkrärl. Nära den vikingatida marknivån, under det fyndrika lagret, låg en stenkonstruktion med två stora block. Mellan blocken hittades skelettdelar av en människa: en skalle, en överarm, ett lårben och ett skenben. Delarna låg i ordning men kunde bestämmas till en man, 45-50 år gammal och 170 cm lång, med tendens till tandlossning. Kvarlevorna lades dit i samband med huvudbegravningen. Flera krosskador på skelettet visar att det blivit illa tilltygat efter att mannen dött (Holmquist Olausson 1997:403, Fennö Musingo 1998:6f).

Bild 2. Graven sedd ovanifrån, från öst. På bilden är graven fortfarande inte färdigundersökt. Foto: Linda Wåhländer 1997

Under vallen och det fyndförande lagret framkom en stor, rektangulär nedgrävning. Detta visade sig vara huvudgraven, tillhörande en man begravd i en kammare, 3,25 x 1,20 x 0,6 m, i en kista med måtten 2,2 x 0,9 m. Kvar av kistan fanns endast spikar med trärester. Mannen låg på rygg i öst-västlig riktning, med huvudet i väst. Vid kistans fotände, på en upphöjd avsats, hade en häst placerats. Vid mulen låg rester av ett näverföremål. Bland gravgåvorna kan nämnas en träask (?), en järnkniv och en pincett av brons. På järnföremålen har tyg, skinn och fjädrar bevarats. Mannen var klen byggd, 165 cm lång och med ett litet huvud. Det krävdes en DNA-analys för att kunna bestämma hans könstillhörighet. Hästen var en vuxen hingst mellan 3 och 4 år, med en mankhöjd på 138 cm (Holmquist Olausson & Götherström 1998).

En hög hade rests över graven och ovanpå placerades den enorma sten vars topp syntes i Borgvallens yta före undersökningen. När den första vallen byggdes, runt stenen, på och ut

ifrån högen, blev ett plank fastsatt med järnbeslag på vardera sidan om stenen. Senare täcktes högen helt av vallens andra fas (Holmquist Olausson & Götherström 1998:105). Endast stenens topp syntes.

Datering

¹⁴C-dateringar gjordes på två av hästens tänder med följande resultat. 670-790 cal AD (Ua-13239, 1280±55 BP, 1 sigma) respektive 670-780 cal AD (Ua-13240, 1305±55 BP, 1 sigma). Även stratigrafien visar att graven är äldre än 900-talet, det århundrade till vilket de flesta av Birkas kammargravar dateras (Holmquist Olausson & Götherström 1998).

Gravens olika delar sedda i relation till guden Frej och fruktbarhetskulten

Nedan följer en studie av graven utifrån paralleller i den mytologiska norröna litteraturen samt religionsarkeologisk forskning.

Kammargrav med häst

Brukande av jorden och kulten av de döda hör samman på flera sätt. Att bli nedgrävd i jorden kan jämföras med utsädet i jorden och det kan ses som ett uttryck för en önskan om återfödelse och reproduktion. ”Jorden är platsen för skapelsecykelns evigt återkommande fruktsamhet”: ett återbördande till Moder Jord (Kaliff 1997:75, 97).

Utöver denna grav finns ett hundratal kammargravar på Björkö. Graven är ovanlig gentemot resten av Björköns kammargravar med häst, bl.a. eftersom den inte innehåller vapen, samt att den daterats till 700-talet. Vapenlös var tidigare endast en kvinnograv med häst. Hästskelett förekommer, av *alla* de undersökta gravarna på Björkö, endast i 52 stycken. I 20 av kammargravarna är hela hästar nedlagda. Två andra gravar innehåller så gott som hela skelett: Bj 151 och Bj 1009. Resten, både brand- och skelettgravar resp. mans- och kvinnogravar, uppvisar varierande mängder hästskelettdelar (Randolph 1998:31). De flesta gravarna med häst finns i Hemlanden; därefter, i fallande ordning; på gravfälten Borgs Hage, Norr om Borg, Grindsbacka, Lillgårdsbacka och Kärrbacka. I boplatsmaterialet är hästskelett nästan helt frånvarande. Detta kan tyda på att hästkött inte ätits regelbundet. Det anses visa på hög status eller rikedom att en person fått en häst med sig som gravgåva (Randolph 1998:4ff, 15). Hästar i gravar har oftast tolkats som färdmedel för den döde till det eventuella dödsrike han eller hon skall inträda i, genom att ta sig över muren kring dödsriket till häst. Tanken är att de bättre bemedlade kunde *rida Helväg* och slapp *gå Helväg* (Nordberg 1997:25f).

Bild 3. Hästen, sedd från väst. Dess huvud ligger i syd. På bilden är graven fortfarande inte färdigundersökt. Foto: Linda Wåhländer 1997. (Ny bild denna version, 2012)

En av Frejs speciella djur är hästen, en hingst. Hästen är en viktig del av fruktbarhetskulten, bl.a. som den balsamerade hästpenisen Völse i Völsetåtens norska gårdskult. Frejs helgade hästar omnämns i de isländska sagorna. De var så heliga att de inte fick användas till vardagsbruk: exempelvis berättas det om ett tempelområde med heliga hästar (Ström 1961:177). Det var förbjudet att rida på hästar som vigts åt guden. Även hingsthetsning ingick i Frejkulten (Davidson 1964:97) samt i begravningsritualer (Ibn Fadlan [1978]). Frej var en djärv ryttare och hans häst bar namnet 'den med blodig hov' – *blóðughófi*, även om anledningen till namnet inte är känt (Holtsmark 1970:70). Från slavisk miljö kan nämnas ett tempel med en avdelning för den heliga hästen som har undersökts i Wolin. En fallos av trä och små hästfigurer har hittats i närheten av templet (Filipowiak 1991:30ff).

Människan mellan stenarna – ett offer?

Människor som gravgåvor förekom i Skandinavien under forntiden åtminstone från och med bronsåldern. I det skriftliga källmaterialet berättas bl.a. om trälar och äncor som på olika sätt

följt den döde i graven. Det finns hittills få arkeologiska fynd från Mälardalen. De är personer som hanterats ovarsamt före döden: exempelvis har de blivit halshuggna, placerade på mage och nedlagda med hopbundna fötter, samt saknar eller har endast fått med sig få gravgåvor. Några brandgravar har skelett från flera individer trots att det nedlagda gravgodset är till en person, exempelvis storhögen Skopintull på Adelsö. En i det här sammanhanget intressant skelettbegravning i kista, i öst-västlig riktning, från Fjälkinge i Skåne, har fått en person lagd ovanpå kistan, med avskilt huvud, avskurna underben och delvis bränd kropp. På Björkö undersöktes under 1980-talet en grav känd som "Älmmannen", en man begravd med vapenutrustning och ett älghorn invid huvudet, samt med en yngre, kraftigare, halshuggen man lagd, i en förvriden ställning, på en bår över honom. Den yngre mannen saknade gravgoods och den ena av sina fötter (Hemmendorff 1984, Holmquist Olausson 1990, Nordenstrom 1994, Seiler i tryck).

Gravar med människor som gravgåvor har kopplats till begravda personer med hög status, till rika eller till krigare. En diskussion har förts om huruvida dessa personer är offer eller gravgåvor (Holmquist Olausson 1990, Nordenstrom 1994). En definition på offer är enligt Nordenstrom:

den religiösa handling, den rit, som, därigenom att en levande varelse, ett växtslag, en vätska eller ett föremål helgats åt en gudom eller ett annat övernaturligt väsende (då det gäller en levande varelse, med eller utan dödande), skapar ett föreningsband mellan detta väsende och den människa, som utför riten, vilket ofta anses kunna påverka gudomen eller väsendet i en av offraren önskad riktning, ett är ett uttryck för tacksamhet.

Varken i det arkeologiska materialet eller de skriftliga källorna finns det, enligt Nordenstrom, något som tyder på att människor offrats till en gud i samband med begravningar. Ritualen att döda vid begravningar skiljer sig på flera punkter, enligt honom, från offer och stämmer inte med ovanstående definition: de är gravgoods (1994:276).

Mannen som låg ovanpå huvudbegravningen, med postmortala krossador, för mina tankar till Frejs tjänare *Byggvir*. Byggvir deltar i gudarnas ordstrid med Loke i Ägirs ölhall i dikten Lokes Träta. Han säger sig vilja mala Loke till mörg och krossa benen i hans kropp. I namnet Byggvir finns ordet *bygg* – 'korn' och därigenom kopplas han även till ölbryggandet (Nordland 1957:407f, Ström 1961:180f).

Lokes träta (43)
Byggve kvad:
Vore jag ättstor som Ingunar-Frej
och hade så herrlig boning,
malde jag till mörg den menkråkan snart
och krossade benen i kroppen.
(Den poetiska Eddan)

I Gulatingslagen finns förbud mot blot vid högar och harg, ibland byggda av sten. Om blotet står det även i Gutasagan: "Före den tiden och länge därefter trodde man på hult och på högar, helgedomar och stavgårdar och på hedniska gudar. De offrade sina söner och döttrar och boskap jämte mat och dryck. Det gjorde de efter sin vantro. Hela landet hade för sig det högsta blotet med människor. Eljest hade var och tending sitt blot. Och smärre ting hade mindre blot med boskap, mat och dryck" (Holtmark 1970:23, 34). Landskapslagarna måste

dock läsas med källkritik. Under Kung Olofs möte på Møre yttrade bönderna att det högsta blotet var med människor (Mortensen 1898:122).

Frejkulten hade en stark ställning i svealandskapen runt Mälaren, och i västnordisk tradition kallades Frej svearnas offergud – *blótguð* (Sturluson [1992]:Ynglingasagan 10). Saxo omnämner ett Fröblot som ägde rum på bestämda tider och som omfattade människooffer. Att människooffer ingick i kulten av vanerna bekräftas även av andra författare. Inga sådana offer finns belagda arkeologiskt (Davidson 1964:96). Offer, tagandet av liv till det som skall växa i fruktbarhetskulten, kan möjligen synas i skörde-människooffer (Kaliff 1997:77).

Mannen mellan stenarna är, efter resterna att döma, nedlagd som en halv människa; och jag undrar var den andra halvan av honom befinner sig. Har delarna medvetet valts ut och varför i så fall bara den en halvan av honom? Kaliff diskuterar kremationer och vad som händer med benen och var de hamnar efter att bålet slocknat. En av punkterna han tar upp är rituellt krossande och nermalande av benen för förtäring. Detta gäller främst huvudpersonen vid kremeringen, där alla i familjen skall inlemma var sin del av den avlidne anhörige. Detta kan ses som en förfäderskult vilket har etnografiska paralleller. Av naturliga skäl är detta svårt att påvisa arkeologiskt, men flera fynd har gjorts där människoskelett möjligen ingått i måltider i gravkontext under forntiden (Kaliff 1997:92ff). En annan punkt han tar upp är bendepositioner från samma individ som använts i olika sammanhang. Om graven användes, eller var planerad att användas, som kultplats finns möjligheten att benen av en viktig och kraftfull person sparats och delats upp för att återanvändas, genom att man placerade ut dem på olika viktiga platser för att där tillföra sin kraft. Halvdan Svarte var den kung som haft de bästa årsskördarna, och vid hans död delades hans kropp upp och höglades på fyra håll, i olika fylken (Sturluson [1992]:Halvdan Svartes saga 9). Rituell styckning av viktiga lik har trots allt svaga litterära belägg, men paralleller finns i flera indoeuropeiska källor (Kaliff 1997:92, 95).

Måltidsrester och föremål efter en gravritual

Måltider under likvakan och gravölet eller arvölet var viktiga element i begravningsritualen – *sjaund* – och hölls vanligen på den sjunde dagen efter dödsfallet. Tömmandet av bägaren – löftesbägaren eller Bragebägaren – var en rituell, rättslig sak, genom vilken arvingen styrkte sin rätt att tillträda arvet efter den bortgångne och inta dennes plats i högsätet (Mortensen 1898:64f, Ström 1961:215, Ibn Fadlan [1978], Kaliff 1997:101f). Drickandet och ruset verkar ha varit viktigt för de närvarande under begravningsritualerna, för mystiken och kontakten med andra världar (Nordberg 1997:13).

Bland måltidsresterna ovanpå graven finns föremål som var för sig är intressanta. Tatingkannor, tillverkade inom Frankerriket, anses ha varit använda i sakrala sammanhang p.g.a. sin korsdekor. Flera kannor av denna typ har påträffats i Birkas gravar (Orrling & Thunmark-Nylén 1995). Importerad slavisk keramik från 700- och 800-talen fanns bland matkärlen. Trattbägare dateras till början av 800-talet och förekommer i flera av Birkas gravar. Getingpärlor dateras till slutet av 700-talet och har blivit funna i de äldsta lagren i Svarta Jorden och bland de äldsta fynden på Adelsö, vid Hovgården. De är därför viktiga vid dateringen av Birkas anläggande. Nytt är att de inte tidigare hittats i gravsammanhang på Björkö (Holmquist Olausson 1997b m ref).

Ett av de intressantaste föremålen är skäran av järn. Skäran kan kopplas till Frej i hans funktion som fruktbarhetsgud. Järnskäran kan ha använts i gravritualen vid slaktandet av de

djur som ingick i gravmåltiden. Om den även använts till att ta livet av mannen ovanpå graven kan endast spekuleras över. Oavsett detta kan skäran ha ansetts oren efter användning och därefter blivit deponerad på graven (Barrett 1994:129). Under förromersk järnålder börjar skäror av järn följa den döde i graven. Detta tolkas av Stenberger som att folket i de nya jordbruksbygderna velat uttrycka tacksamhet till skördens välsignande makter (Stenberger 1969:183f). Under yngre järnålder förekommer det miniatyrskäror i grav- resp. boplatskontext i Mälardalen och de tolkas som ingående i fruktbarhetskulten (Isaksson 1992). Skäror hör samman med näringen och kan kopplas till män, kvinnor, barn, sådd, säd, skörd och död och har under flera årtusenden varit symbol för gudar, fruktbarhet och död. Bronsskäror, under bronsåldern, var på kontinenten en symbol för kungar och ett gudaattribut. Symbolikens gemensamma nämnare är liv och död. Skäran i gravsammanhang visar även på ett nära förhållande mellan liv, död och återfödelse. Att bli begravd i jorden kan ses som sådd för att något nytt skall gro. Skäran bär på återfödelsesymbolik i och med att den används vid skörd, där den samtidigt som den tar liv ger möjlighet till liv. "Återfödelse" kräver symboliska ritualer (Westerlund 1995, se även Kaliff 1997:75, 89). Mannen och djuren kan ha "skördats" för att mannen i huvudbegravningen skulle återfå sitt liv; i ett dödsrike eller så småningom i en ny medlem av familjen.

I brandgravar under yngre järnålder är de vanligaste kroppsdelarna av kött djuren nöt, får/get och svin oftast extremiteter och kranium. Djuren återfinns sällan hela till skillnad från hund, häst och fågel som oftast lagts hela på gravbålet. Delarnas olämplighet som mat har gjort att de inte ansetts vara rester efter begravningsmåltider, medan de skulle kunna representera ett symboliskt matoffer, även om offer är något som görs med en önskan om att få något igen. De har istället tolkats som de delar den döde fick som mat under den för den döde och de levande gemensamma måltiden, dvs. resterna efter en kommuniionsmåltid (Nordberg 1997:3f).

Frejs speciella offerdjur var de avelskraftiga djuren i hjorden, av galter, hingstar och tjurar (Ström 1961:177). Frejs speciella galt hette *Gullinbursti* och hans svin hette *Hildisvín*. Svinet har lång förbindelse till fruktbarhetsgudomligheterna (Davidson Ellis 1964:97). Vid slaktandet av offerdjur offrades vissa delar till trägudar, medan resten tillagades till festmåltiden (Holtmark 1970:23). Det finns, enligt Kaliff, tre textställen som omnämner offrande till döda konungar: i Hervararsagan om konung Gudmundr, i Flateyrbok om Olof Geirstadalv och i Olof den Heliges saga. Några andra källor nämner kult och religiös betydelse av kungars och stormäns kvarlevor, men alla är mycket osäkra historiska källor (Sturluson [1992]:Ynglingasagan 25, Kaliff 1997:72). I Rimberts Vita Anskarii (26) omnämns offrande av mat till den döde kung Erik som om han vore en gud. Troligen skilde sig, enligt Kaliff, inte denna kult från en allmänt förekommande förfäderskult. En stormans grav var kanske del av den offentliga kulten (Rimbert [1986], Kaliff 1997:72f).

Högen

Högen kan även den kopplas till Frej: i Ynglingasagan berättas om en stor gravhög, vid Frejs egen död, med dörr och tre öppningar på sidorna, där han genom prästernas förmedling mottog gåvor av silver, guld och koppar. Från Island berättas i en saga om en Frejsgode vars hög det aldrig snöade på, för guden ville inte att det skulle finnas kyla dem emellan (Sturluson [1992]:Ynglingasagan (10), Davidson 1964:99). Den döde blev lagd i en gravhög placerad på en högt belägen plats, förmodligen för att högbon skulle kunna "blicka ut över hela nejden" (Davidson 1964:152). Men högen kan även vara en territoriell markör och/eller ett uttryck för viljan att kommunicera med förfäderna. Enligt Mortensen kunde högen vara en plats för förfädersdyrkan, eftersom släktens anfäder ansågs vara familjens naturliga beskyddare i andevärlden. Därför offrade man, enligt den äldre litteraturen, till de döda i eller vid

gravhögarna eller vid ett närliggande berg (Mortensen 1898:66). Gravar har i nyare forskning tolkats som ett dödsrike i miniatyr eller t.o.m. som dörren till dödsriket (Nordberg 1997:17ff).

Bautastenen

Den resta stenen på högen kan ses som en fallossymbol, den ena hälften av den skapande kraften i tillvaron. Den kan vara en människogestalt eller en boplats för själen under en tid. Den står för fruktbarhet, fasthet och hårdhet. Stenar kan även symbolisera återfödandet. En sten kan representera ”guds hus”. Det finns berg i Skandinavien som har namnen: Odins-, Frö- och Torsberg. Stenen kan vara ett medium för kommunikation mellan gud och människa (Kaliff 1997:78, 106ff). Frej är som bekant känd för sin fallos. Bautastenar på gravarna går tillbaka åtminstone till den äldre romerska järnåldern.

Ynglingasagan (8)

*Odens lag: ...Oden beslöt att alla skulle
brännas.. ”Över ädla män skulle man
göra en hög till minne och efter alla de
män som utmärktes av något skulle man
resa bautastenar...”*

(Sturluson [1992])

Havamål (72)

*En son är bättre fast sent han blev född,
när mannen ej längre levde,
sällan står där vid stigen en bautasten,
om ej frände har rest den över frände.*
(Den poetiska Eddan)

Grottesången (20)

*Du får ej ha Hleiders kungsgård,
gyllene ringar och jättesten.
Starkare rycka vi stången, mö!
Vi väja icke för valplatsens blod.*
(Den poetiska Eddan)

Släktberg, heliga berg och sejden kan kopplas samman – sejden syftade till att utforska det fördolda och framtida händelser (Ström 1961:217). Harg och högar omnämns som heliga platser. Harget fungerade som offeraltare i det fria (Holtsmark 1970:22, 30, Kaliff 1997:73). Samma gäller för samernas seitar, som de tillfrågade om saker och om framtiden, se vidare nedan (Holmberg 1915). Frejdyrkande familjer återfinns i den norröna litteraturen i Frejsgudlingar, Gísla saga, Vatnsdæla sáfa, Víga-Glúms saga samt Flatöboken 1.322 med sagan om Gunnar Helming där guden ”även talade till oss och berättade om kommande ting i förväg och skänkte oss fred och välstånd” (Davidson 1964:101).

Vallen

När den första vallen byggdes var det tydligt att graven innehade någon form av symbolisk betydelse för samhället på Björkö. Järnbeslagen på ömse sidor om stenen visar att man velat visa stenen i det första trävärnet (Holmquist Olausson 1998:105). Att graven senare inkorporerades i vallen och blev näst intill osynlig behöver inte förvåna. Om maktbyten skett kan de som tagit över velat gömma graven. Den kanske inte längre representerade en speciell

person/familj osv. Det finns åtminstone två ytterligare stenar som sticker upp ur borgvallen och som skulle kunna visa på liknande gravar (se Arbman 1943:Pl. II).

Analogier med samisk kult

Syftet med en analogi med samernas förkristna bruk av stenar och matoffer i kultsammanhang är att det kanske kan belysa liknande handlingar i den fornnordiska fruktbarhetskulten. Samerna dyrkade heliga stenar kallade *sejtar*. Dessa blev ibland inhägnade med staket och vid andra tillfällen med en stenmur med ”stockar” ovanpå för att skydda offergåvor. Stenarna stod för en viss släkts ande, och anden och stenen hade ett nära förhållande till varandra. Stenen sägs även representera en man. Stenarna smordes vid invigningen, och senare som offergåva, med blod och fett. De sejtar som hade flest dyrkare, och som det offrades mest vid, värderades högst. Andra offer till dem kunde ske genom att ett djur slaktades och anrättades som rituellt måltid vid stenen. Dyrkan av sejtar kan ha utvecklats ur en dyrkan av de döda. Flera av de heliga sejtplatserna utgörs av flera stenar/sejtar vilka utgjorde en familj. Måktiga sejtar kunde, om de förstördes, förlora sin kraft (Holmberg 1915:31ff, se vidare Rydving & Kristoffersson 1994).

I uppteckningar från 1700-talet beskrivs olika offer av djur till gudomar. Delar av djuret offrades medan resten tillagades åt dem som deltog i ritualen. Guden fick smådelar och var lika glad som om han fått hela djuret, eftersom han lätt åter kunde sätta kött på benen som han fått. Man kunde, efter att måltiden var över, även lägga resterna i en näverkista och bestänka den med djurets blod för att sedan begrava den högtidligen i jorden. Djur av olika kön offrades till olika gudar. Tillagningen skedde på offerplatsen. Till en av gudarna, Saiwo, offrade de vid en sten (Rydving 1995:114ff, 155f).

Den samiska guden *Veraldén Olmai* (världsmannen) var en fruktbarhetsgud och kallades enligt kristna missionärer även för Störjunkern, som enligt icke-samiska uttolkare också kunde vara namnet på samernas sejtar. Ett av fruktbarhetsguden Frejs namn var *veraldar goð* (världens gud), och svearna använde detta namn. Både Störjunker och Veraldén Olmai är skandinaviska ord och inte ursprungligen samiska namn (Holmberg 1915:52ff).

Sammanfattande tolkning

Graven ses, av Holmquist Olausson, som en maktsymbol för en släkt och en inmutningsmarkör för området. Hon menar att den gravlagde kan ha tillhört en av de släkter som grundade Birka och att möjligen rituella måltider intagits på platsen (1997a, 1997b:403, 1998:107). I mina ögon kan möjligen en djupare religiös och symbolisk betydelse av graven anas, med hela graven som en konstruktion i guden Frejs tecken, både till form och innehåll. Detta har nämnts tidigare i min magisteruppsats, som behandlar Birkas stadsvall och i vilken det också förekommer gravar (Wåhlander 1998:33). Även Fennö Musingo tolkar det fyndrika lagret som spår av en eller flera rituella måltider som intagits på platsen (1998). Guden kan ha fått de ”oätliga” delarna, vilket beskrivits ovan i stycket om samerna, medan den döde anhörige fått en egen skål med riktig mat i. Matoffer, resta stenar och bruket att begrava i jorden kan, vilket omtalats ovan, tolkas som uttryck för en fruktbarhetskult (Kaliff 1997:78). Att en människa låg ovanpå huvudbegravningen och inte i den tyder möjligen på att denne, är offrad och inte var en gravgåva till mannen i huvudbegravningen, i form av en slav eller väpnare, som fallet är med Älgmännens grav. Med hänsyn till det som berörts ovan är min tolkning denna: mannen mellan stenarna är ett offer och det har förekommit rituella måltider

ovanpå graven under en tid. Det visar inte på ett offer enbart till mannen i graven utan även till stenen, alias fruktbarhetsguden Frej, som representerar återfödelsen. På så vis är offret riktat till guden för mannens räkning. Graven, i form av en hög med en stor sten på, visar möjligen på en begravning av en släkts till åren komna överhuvud, med ett offer till Frej, för att säkra regenerationen av släkten och en återfödelse av mannen, representerad i stenens ande. Stenen visar även på det eviga i människan. Mannen kan även ha varit en Frejgode. Att hästen inte har vare sig kör- eller ridutrustning stärker i mina ögon kopplingen till den heliga hästen i fruktbarhetskulten och till guden Frej.

I likhet med Oden var Frej knuten till härskarätten, och han gav upphov till en fursteätt tillsammans med jättinnan Gerd (Sturluson [1992]:Ynglingasagan 10, Steinsland & Sørensen 1998:70). Graven visar möjligen att mannen och hans släkt hade Frej som skyddsgud. Svårare är det att förklara den om kristendomen erinrande öst-västliga orienteringen, i kista, under denna tid av kremeringar. Trots det tvivelaktiga källvärdet kan det vara värt att påpeka att i Ynglingasagan får Oden och Frej olika begravningar: Oden blir kremerad medan Frej blir lagd obränd i en hög med fönster, för att det inte skall komma ut att han dött. Senare när alla vet att han är död bestämmer man sig för att inte bränna honom trots allt (Sturlusson [1992]:Ynglingasagan 9-10). Snorre ser dock Frej som en jordisk furste, som senare dyrkades som gud (Mortensen 1898:66). Frej var fredens gud – jmf. Frodefreden. Men även om Frej var fredens gud så var han inte okrigisk. Han var ‘gudarnas härförare’ och ‘asarnas värn’ (Ström 1961:180). Det var dock förbjudet att bära vapen på ett till Frej helgat område (Davidson Ellis 1964:101). När den vikingatida staden Birka anlades fanns det möjligen inga hotfulla element i omgivningen som krävde att staden försvarades med vapen. Frej kan ha varit en skyddsgud för en för handel fredad plats – med *köpatingfridur*. Mannen i denna grav, med sin nära relation med guden Frej, får i dubbel bemärkelse representera det skydd som var nödvändigt för att staden Birka skulle kunna anläggas. Senare kom det att bli nödvändigt med ett kraftigare försvar: med Borgvallen, Stadsvallen, krigare och slutligen en garnison.

Referenser

- Arbman, H.**, 1943. *Birka I. Die Gräber*. Text. Stockholm.
- Barrett, J.**, 1994. *Fragments from antiquity. An archaeology of social life in Britain, 2900-1200 BC*. Social Archaeology. Oxford.
- Davidson Ellis, H.R.**, 1964 [1985]. *Nordens gudar och myter*. Stockholm.
- Fennö Muyingo, H.**, 1998. *Borgvallen. Arkeologisk undersökning 1996*. Birkas befästning 2. Arkeologiska Forskningslaboratoriet, Stockholms universitet.
- Filipowiak, W.**, 1991. *Wolin – Jomsborg, en vikingetids-handelsby i Polen*. Roskilde.
- Hemmendorff, O.**, 1984. Människooffer. Ett inslag i järnålderns gravritualer, belyst av ett fynd i Bollstanäs, Uppland. *Fornvännen* 79. KVHAA. Stockholm.
- Holmberg, U.**, 1915 [1996]. *Lapparnas religion*. Uppsala.
- Holmquist Olausson, L. & Götherström, A.**, 1998. Sex identification of the skeleton in a new chamber-grave from Birka. *Laborativ Arkeologi* 10-11. Arkeologiska Forskningslaboratoriet, Stockholms universitet.
- Holmquist Olausson, L.**, 1997a. Birka före Birka. *Forskning och Framsteg* 4, s. 28-35.
- Holmquist Olausson, L.**, 1997b. Birkas Borg efter avslutad undersökning, I: Åkerlund, A. m.fl. (red.). *Till Gunborg – arkeologiska samtal*. SAR 33. Institutionen för arkeologi, Stockholms Universitet.
- Holmquist Olausson, L.**, 1990. Älgmannen från Birka. Presentation av en nyligen undersökt krigargrav med människooffer. *Fornvännen* 85. KVHAA. Stockholm.
- Holtmark, A.**, 1970 [1996]. *Fornnordisk mytologi, tro och myter under vikingatiden*. Lund
- Ibn Fadlan**, [1978]. I: *Araber, Vikingar, Väringar*, i översättning av S. Wikander. Lund.
- Isaksson, A-M.**, 1992. *Miniatyrskärorna från yngre järnålder i Mälardalen – föremål med magisk kraft*. C-uppsats. Institutionen för arkeologi, Stockholms Universitet.
- Kaliff, A.**, 1997. *Grav och kultplats*. Uppsala Universitet.
- Mortensen, K.**, 1898. *Nordisk mytologi*. Köpenhamn.
- Nordberg, A.**, 1997. *Vägen till Hel går neråt och nordvart. Om mytologi och ritual i yngre järnålderns brandgravskick på Lovö*. C-uppsats. Institutionen för arkeologi, Stockholms Universitet.
- Nordenstrom, L.**, 1994. Dödande vid begravningar. Ett inslag i järnålderns gravritualer i komparativ religionshistorisk belysning. *Fornvännen* 89. KVHAA. Stockholm.
- Nordland, O.**, 1957. Byggve, I: *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* II. Malmö.
- Orrling, K. & Thunmark-Nylén, L.**, 1995. Tating-kannor. *Vikingatidens ABC*. SHM. Stockholm.
- Westerlund, J.**, 1995. *Skäran i jorden. Religiösa föreställningar hos bronsålderns jordbrukare*. C/D-uppsats. Institutionen för arkeologi, Uppsala Universitet.
- Poetiska Eddan, Den**. I översättning av Collinder, B. Andra upplagan, 1993. Juva.
- Randolph, J.**, 1998. The prestigious funerary horse? A study of the combination of woman and horse in Late Iron Age grave contexts, I: *C/D-uppsatser i Laborativ arkeologi*. 97/98, del 2. Arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms Universitet.
- Rimbert.** 1986. *Boken om Ansgar*. Översättning: Eva Odelman. Kommentarer: A. Ekenberg, C.F. Hallencreutz, S. Helander, A. Härdelin & E. Odelman. Stockholm.
- Ringstedt, N.**, 1997. *The Birka chamber-graves. Economic and social aspects. An analysis based on quantative methods*. SAR 32. Institutionen för arkeologi, Stockholms Universitet.
- Rydving, H.**, 1995. *Samisk religionshistoria: några källkritiska problem*. Religionshistoriska forskningsrapporter från Uppsala, 4. Uppsala.
- Rydving, H. & Kristoffersson, R.**, 1994. Några samiska offerplatser. *Fornvännen* 88. KVHAA. Stockholm.

- Seiler, A.**, i tryck. I guldsmedens tjänst. Spår av träldom i gravmaterialet från östra Mellansverige under yngre järnålder. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*.
- Steinsland, G., & Sørensen, P.M.**, 1998. *Människor och makter i vikingarnas värld*. Stockholm.
- Stenberger, M.**, 1969. *Sten Brons Järn*. Stockholm.
- Ström, F.**, 1961 [1993]. *Nordisk hedendom – tro och sed i förkristen tid*. Tredje upplagan. Göteborg.
- Sturluson, S.**, [1992]. Ynglingasagan och Halvdan Svartes saga. I: *Nordiska kungasagor*, del 1, i översättning av Karl. G. Johansson. Stockholm.
- Wåhländer, L.**, 1998. Birkas stadsvall och dess förlängning fram till Borg: en prospekteringsundersökning, I: *C/D-uppsatser i Laborativ arkeologi. 97/98*, Del 1. Arkeologiska forskningslaboratoriet. Stockholms Universitet.

Mitt varmaste tack till alla som medverkade på Kontaktseminariet och till Martin Rundkvist för korrekturläsning.